

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

кафедра філософії

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник з планами семінарських занять
з методичними вказівками, рекомендованою основною та довідковою
літературою, завданнями до самостійної роботи та ПМКР, коротким
словником термінів і понять

*для студентів другого курсу денної форми навчання
соціально-психологічного факультету
спеціальності: 6.030.102. Психологія*

Житомир
2010

УДК 101

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (Протокол № 8 від 26 лютого 2010 року)

Розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії (Протокол № 11 від 18 лютого 2010 року)

У навчально-методичному посібнику на допомогу студентам, котрі вивчають курс філософії, визначені тематика та плани семінарських занять з методичними вказівками, теоретичні та творчі завдання, завдання для самостійної роботи, а також подані ключові поняття й терміни, вказана основна та довідкова література, короткий словник термінів і понять.

Укладач:

Ковтун Н.М. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії ЖДУ

Рецензенти:

Муляр В. І. – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних наук ЖДТУ

Козловець М.А. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ЖДУ

Сухачов С. Я. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ЖДУ

I. МЕТА І ЗАВДАННЯ КУРСУ

Метою курсу "Філософія" є осмислення основних історичних етапів та напрямків у розвитку філософії.

Для досягнення зазначеної мети курс передбачає реалізацію наступних **завдань**:

- з'ясування основних філософських підходів до розуміння проблем буття, пізнання, походження і розвитку людини, становлення феномену свідомості, суспільства як основної форми існування людської цивілізації;
- формування у студентів цілісної картини розуміння філософії та її ролі у розвитку філософського світогляду та загальнокультурного поступу людства.

II. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Викладання курсу філософії ґрунтується на знаннях, отриманих студентами, насамперед, під час вивчення основ історії, людини і суспільства, правознавства, літератури та профільних дисциплін. Водночас до кола зацікавлення філософії належать і ті, що є невід'ємною складовою наступного вивчення курсів логіки, соціології, політології, релігієзнавства, етики та естетики.

III. РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ

	Теми	Всього	Аудиторні заняття				Самостійна робота	Форма контролю
			лекції	практичні	лабораторні	підсумкові модульні контрольні роботи		
	Модуль 1 Актуальні філософські проблеми сучасності (онтологія, філософська антропологія)	36	12	8		(2)	16	ПМР
1.	Філософське розуміння світу. Буття. Матерія. Всесвіт.	9	3	2			4	
2.	Філософське розуміння світу. Буття. Матерія. Всесвіт.	9	3	2			4	
3.	Філософська антропологія. Людина як сутність і екзистенція	9	3	2			4	
4.	Філософська антропологія. Людина як сутність і екзистенція	9	3	2			4	
	Модуль 2 Актуальні філософські проблеми сучасності (гносеологія, методологія)	36	14	10		(2)	12	ПМР
5.	Проблема свідомості у сучасній філософії.	6	2	2			2	
6.	Проблема свідомості у сучасній філософії.	7	3	2			2	
7.	Гносеологічні і методологічні функції філософії	6	2	2			2	
8.	Гносеологічні і методологічні функції філософії	7	3	2			2	
9.	Діалектичний і метафізичний метод пізнання	10	4	2			4	
	Модуль 3 Актуальні філософські проблеми сучасності (соціальна філософія)	36	8	10		(2)	18	ПМР
10.	Соціальна філософія	8	2	2			4	
11.	Соціальна філософія	9	2	2			5	
12.	Філософія в контексті сучасної глобалізації	8	2	2			4	
13.	Філософія в контексті сучасної глобалізації	9	2	2			5	
14.	Підсумкова творча робота	2	-	2	-	-	-	
	Всього	108	34	28		(6)	46	екзам ен

IV. ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ:

- Кожне завдання, виконане студентом на практичних заняттях, оцінюється за 100-бальною шкалою.

91-100 балів	"5"
75-90 балів	"4"
61-74 балів	"3"
26-60 балів	"2"
0-25 балів	"2" без права перескладання (для екзаменів та заліків)

- Викладач встановлює термін, до якого студент зобов'язаний виконати завдання, котрі виносяться на самостійне опрацювання. Завдання, здане студентом невчасно, зараховується, але оцінюється у "0" балів.
- Після вивчення кожного модуля студент виконує підсумкову модульну роботу (ПМР).
- Графік проведення ПМР визначається деканатом.
- Результати ПМР заносяться у відомість.
- У ПМР можуть бути використані 3 типи завдань:
 - *тестові* – орієнтовані на виявлення знань основних понять модуля. Наприклад: (Для якого з історичних типів світогляду притаманні плюралізм, абстрактність та теоретичність мислення: а) релігійного; б) міфологічного; в) філософського.). (Сфера філософського знання про загальність і сутність історичного процесу: а) естетика; б) філософія історії; в) естетика; г) філософська антропологія.).
 - *теоретичні* – спрямовані на виявлення теоретичних знань студентів. Наприклад: "Розкрийте ідеалістичні, матеріалістичні, вульгарно-матеріалістичні, біхевіористські підходи до проблеми походження свідомості".
 - *творчі* – спрямовані на виявлення умінь студентів використовувати набуті знання (під час виконання творчих завдань студентам дозволяється використовувати конспекти, підручники та інші необхідні матеріали без обмежень).
- Студент може автоматично, без складання ПМР, отримати оцінку за модуль, якщо він відвідав не менше 80 % занять та одержав не менше 70 % можливих оцінок. Оцінка за модуль буде дорівнювати середньому арифметичному від суми оцінок, одержаних на практичних заняттях.
- Кредитно-модульна система не передбачає обов'язкового семестрового екзамену для всіх студентів. Студент може автоматично одержати оцінку за екзамен. Вона визначається як середнє арифметичне від суми оцінок за модулі.
- Під час написання ПМР або складання екзамену студент не може отримати оцінку нижчу, ніж та, яку він має за результатами практичних занять (для ПМР) чи за результати підсумкових модульних робіт (для екзамену).
- Студент, який не відпрацював практичні заняття, не допускається до написання ПМР і в залікову відомість йому виставляється "0" балів.
- Під час написання ПМР або складання екзамену студент може користуватися лише тими матеріалами, які дозволені викладачем. У протилежному випадку його робота оцінюється у "0" балів.
- Якщо студент не з'явився на ПМР, у відомості зазначається "не з'явився", а ПМР оцінюється нулем балів.
- Три нездані ПМР є підставою для відрахування студента.

V. ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ:

1. Філософське розуміння світу і буття. Основні форми буття.
2. Матерія як об'єктивна реальність. Філософське і природничо-наукове розуміння матерії.
3. Філософське розуміння руху. Рух і спокій. Основні форми руху.
4. Простір і час як атрибутивні форми буття.
5. Діалектика і метафізика. Історичні форми діалектики. Принципи діалектики.
6. Поняття закону. Всезагальні, загальні і специфічні закони.
7. Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін.
8. Закон єдності та боротьби протилежностей.
9. Закон заперечення заперечення.
10. Основні категорії діалектики, їх світоглядне й методологічне значення.
11. Походження людини як філософська проблема.
12. Природне і соціальне в людині.
13. Особистість як продукт культурного розвитку.
14. Проблема смертності, безсмертя і сенсу життя людини (філософські аспекти).
15. Антропосоціогенез і розвиток свідомості. Діяльнісна основа свідомості.
16. Сутність свідомості (філософський аспект)
17. Свідомість і мова: єдність і відмінність.
18. Структура свідомості.
19. Філософське трактування феномену безсвідомого.
20. Суспільна свідомість та її структура..
21. Індивідуальна і суспільна свідомість, їх взаємозумовленість.
22. Форми суспільної свідомості.
23. Поняття ідеології, її роль у суспільстві.
24. Поняття пізнання. Об'єкт і суб'єкт пізнання.
25. Основні принципи пізнавального процесу.
26. Роль практики в процесі пізнання. Функції практики.
27. Діалектика пізнавального процесу. Чуттєве і раціональне в пізнанні, їх основні форми.
28. Поняття істини. Істина як процес. Критерії істини.
29. Поняття науки. Основні пізнавальні та соціальні функції науки.
30. Емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання, їх відмінність і взаємозумовленість.
31. Факт, проблема, ідея, гіпотеза, концепція як основні форми наукового пізнання.
32. Сутність, структура і функції наукової теорії.
33. Поняття методу, методології, методики. Загальнонаукові і спеціальні методи наукового пізнання.
34. Методи емпіричного і теоретичного пізнання.
35. Поняття суспільства. Історичний розвиток наукових уявлень про суспільство.
36. Предмет соціальної філософії. Специфіка соціального пізнання.
37. Цивілізаційна і формаційна концепції суспільного розвитку.
38. Сутність суспільного прогресу та його критерії. Проблема перспектив людства.
39. Філософія про роль і місце людини в історії.
40. Поняття природи в філософії. Природа і суспільство.
41. Суспільство та історія, їхні рушійні сили та чинники.
42. Суспільне виробництво. Матеріальне і духовне виробництво.
43. Продуктивні сили та їх основні елементи.
44. Виробничі відносини та їх структура.
45. Людська діяльність. Структура людської діяльності.
46. Основні сфери суспільного життя, їх характеристика.
47. Соціальна структура суспільства. Класи як важливий елемент соціальної структури.
48. Поняття інформаційного суспільства.
49. Екологічні проблеми сучасної цивілізації.
50. Культура як предмет філософського осмислення.
51. Проблема цінностей у філософії.
52. Глобальні проблеми сучасності (філософські аспекти).

VI. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З КУРСУ "ФІЛОСОФІЯ".

МОДУЛЬ I.

Тема 1-2. Філософське розуміння світу. Буття. Матерія. Всесвіт. (4 год.).

План:

1. Філософське розуміння світу і буття:

- історичний розвиток філософських уявлень про буття;
- класичні і неklasичні підходи до розуміння буття;
- основні форми буття.

2. Матерія як об'єктивна реальність. Філософське і природничонаукове розуміння матерії:

- розвиток філософських уявлень про матерію;
- зміст і значення філософського поняття "матерії".

3. Рух як атрибут буття. Основні форми руху, їх єдність і відмінність:

- поняття "рух"; діалектичний зв'язок між матерією і рухом;
- форми руху;
- співвідношення руху і спокою.

4. Простір і час як атрибутивні форми буття:

- основні загальнонаукові концепції простору і часу;
- властивості простору і часу.

Основні поняття і категорії: буття, природний та штучний світи, форми людського буття, субстрат, субстанція, матерія, рух, простір, час, всесвіт, світ, космос, макрокосмос, мікрокосмос, доля, душа, дійсність, картина світу, онтологія, універсум.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. Висвітлення першого питання слід розпочати з аналізу історичного розвитку уявлень про буття. Буття як незмінне, нерухоме (Парменід). Світ буття Платона. Декарт і Лейбніц, Кант і Гегель про буття. Проблема буття у філософських концепціях XX-XXI ст. Основну увагу слід звернути на характеристику основних форм буття. Під час аналізу другого питання слід розкрити еволюцію уявлень про матерію в історії філософії. Необхідно з'ясувати, який зміст вкладали в це поняття представники Мілетської школи, Геракліт, Демокріт, Епікур, Лукрецій Кар, філософи Нового часу. Доцільно також проаналізувати сучасні визначення поняття "матерія", показати їх відмінність від тих, що давались в історії філософської думки раніше. Важливо розкрити зміст власне філософського поняття матерії, його відмінність від природничонаукових уявлень її конкретні форми, властивості.

У процесі підготовки до третього питання, слід визначити поняття "руху", обґрунтувати нерозривний зв'язок між матерією і рухом. Необхідно також порівняти поняття "рух" і "розвиток", з'ясувати спільне й відмінне в них. Доцільно проаналізувати діалектику руху і спокою, якісну різноманітність форм руху матерії та їх взаємозв'язок. Розкриття четвертого питання доречно розпочати через висвітлення основних підходів до розуміння простору і часу в історії науки і філософської думки. Особливу увагу слід звернути на субстанційну й реляційну концепцію простору і часу. Необхідно розкрити такі властивості простору і часу, як кінечність і безкінечність, абсолютність і відносність, перервність і безперервність.

Завдання для самостійної роботи:

1. Мета завдання: розширити знання студентів про категорії "простору" і "часу":

Законспектувати статтю – Кассіерер Е. Людський світ простору і часу // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5.

2. *Мета завдання:* визначити основні характеристики буття згідно з класичними і некласичними підходами, поглибити знання студентів про природничонаукові теорії простору і часу та їх філософське значення.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Проблеми буття в філософії елеатської школи.
- ⇒ Основні функції поняття "буття" у філософії.
- ⇒ Філософсько-світоглядне підґрунтя концепції "Великого вибуху".
- ⇒ Сучасні природничонаукові теорії простору і часу і їх філософське значення.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 14-94.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 258-291.
3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 195-210.
4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С.135-141.

Додаткова література:

1. Бургин М. Из чего построен окружающий мир. Онтологический ракурс // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8.
2. Бузова О. Річ та онтологічний простір думки // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 4.
3. Головаха Е., Коник А. Психологическое время личности. – К., 1984.
4. Доброхотов А. Категория бытия в классической западноевропейской философии. – М., 1986.
5. Дышлевый П., Яценко Л. Что такое научная картина мира.-М.,1964.
6. Кассіерер Е. Людський світ простору і часу // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 5.
7. Мамлеев Ю. Судьба бытия //Вопросы философии. – 1993. – № 11.
8. Мамлеев Ю. О множественности форм пространства и времени // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4.
9. Петрушенко В. Філософія. Курс лекцій. Навч. пос. – Київ-Львів, 2000.
10. Сартр Ж. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 4.
11. Саух П. Філософія: навчальний посібник. – К., 2003.
12. Трубников Н. Время человеческого Бытия. – М., 1987.

Тема 3-4. Філософська антропологія. Людина як сутність і екзистенція (4 год.).

План:

1. Передумови і чинники антропосоціогенезу:

- антропогенез, соціогенез, антропосоціогенез;
- фактори антропосоціогенезу.

2. Практика як основа буття людини:

- діяльність, практика, культура;
- культура як спосіб буття людини;
- матеріальна і духовна культура.

3. Природне, соціальне і духовне в людині:

- панбіологізм; пансоціологізм;
- співвідношення біологічного і соціального в людині.

4. Проблеми смерті, безсмертя і сенсу життя людини:

- філософський зміст проблеми смерті й безсмертя;
- проблема фізичного і духовного безсмертя;
- проблема сенсу життя.

Основні поняття і категорії: людина, духовність, діяльність, вибір, відповідальність, індивід, індивідуальність, потреба, свобода, сенс життя, інтерес, індивід, особистість, антропогенез, соціогенез, життя, безсмертя, гуманізм.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. У процесі підготовки до першого питання слід з'ясувати як сформувалася людина не лише як біологічна істота, а й як соціальна істота. Доречно звернути увагу на спільні та відмінні ознаки людини та тварини. Необхідно висвітлити роль практики (праці) у формуванні людини як біосоціальної істоти. Особливу увагу слід звернути на комплексний характер антропосоціогенезу, таких його складових як спілкування, мова, мислення. Доцільно також розкрити зміст понять "антропогенез", "соціогенез", "антропосоціогенез". Відповідь на друге питання слід розпочати з розкриття змісту таких понять як "діяльність", "практика", "праця", "виробництво" "культура". Необхідно з'ясувати відмінність між матеріальною та духовною культурою, використовуючою й перетворюючою діяльністю людини. Слід обґрунтувати також, що практика і культура є способом буття людини.

Під час розкриття третього питання слід визначити сутнісні риси людини, з'ясувати відмінність між поняттями "людина", "індивід", "особа", "особистість". Розглядаючи це питання слід визначити, які властивості людини мають природну (біологічну, генетичну), а які соціальну (суспільно-історичну) зумовленість. Окрім цього доречно розкрити проблему буття людини в сучасному суспільстві. У четвертому питанні необхідно звернути увагу на філософський зміст проблеми смерті й безсмертя людини, зокрема, на їх фізичні та духовні виміри. Особливу увагу слід звернути на проблему евтаназії й суїциду. Доречно звернути увагу на зв'язок сенсу життя з життєдіяльністю індивіда, з повнотою розкриття і вільного розвитку його сутнісних сил.

Завдання для самостійної роботи:

1. Мета завдання: поглибити знання студентів про феномен людського у контексті ноосферної концепції.

Законспектувати статтю – Тейяр де Шарден П. Феномен людини // Читанка з історії філософії у 6 книгах. – Книга 6: Зарубіжна філософія XX століття. – К., 1993. – 215-218.

2. Мета завдання: визначити основні філософські підходи до проблеми виникнення людини; з'ясувати співвідношення понять "особа-особистість", поглибити знання студентів про сенс людського буття.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Проблема виникнення людини: сучасне бачення.
- ⇒ Філософія як самоусвідомлення людини.
- ⇒ Поняття особи та особистості. Роль особи в історії.
- ⇒ Людина в пошуках сенсу буття та власного життя.
- ⇒ Учення Чарльза Дарвіна про природу людини.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 219-268.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 329-364.

3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 460-484.
 4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С.303-326.
- Додаткова література:
1. Брюнинг В. Философская антропология // Западная социология (итоги тысячелетия). – Екатеринбург, 1997.
 2. Бубер М. Проблема человека // Два образа веры. – М., 1995.
 3. Вандышев В.Н. Философия. Часть 2. Антропология. Гносеология. Социология. – Сумы, 2000.
 4. Горак Г. Філософія: Курс лекцій. – К.: Вілбор, 1998.
 5. Максимов С. Особистість і суспільство. – Харків, 1993.
 6. Нестеренко В. Вступ до філософії: онтологія людини. – К., 1995.
 7. Ортега-и-Гасет Х. Человек и люди // Избранные труды. – М., 1997.
 8. О человеческом в человеке. – М., 1991.
 9. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К., 2000.
 10. Проблема человека в западной философии. Переводы. – М., 1988.
 11. Пролеєв С. Духовність і буття людини. – К., 1992.
 12. Саух П. Філософія: Навчальний посібник. – К., 2003.
 13. Тейяр де Шарден. Феномен людини / Читанка з історії філософії у 6 книгах. Книга 6. Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
 14. Філософія: світ людини. Курс лекцій. – К., 2003.
 15. Это человек: Антология. – М., 1995.

Теоретичні завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №1:

1. Охарактеризуйте основні філософські підходи до розуміння феномену буття.
2. Розкрийте філософське і природничонаукове розуміння матерії. Чому матерія розглядається як об'єктивна реальність?
3. Розкрийте філософське розуміння категорій "простору" і "часу" як атрибутивних форм буття. Охарактеризуйте основні загальнонаукові концепції простору і часу.
4. Розкрийте комплексний характер антропосоціогенезу, зокрема таких його складових як спілкування, праця, мова, мислення.
5. Обґрунтуйте, чому практика відіграє провідну роль у становленні людини як біосоціальної істоти.
6. Розкрийте взаємозв'язок між поняттями "практика", "праця", "виробництво". Які є рівні і форми практики?
7. Охарактеризуйте фізичні і духовні виміри смерті і безсмертя людини. Чи має сенс фізичне безсмертя людини?
8. Розкрийте біологічні (природні) і соціальні сутнісні характеристики людини. Які з них відіграють вирішальну роль у становленні людини?

Творчі завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №1:

1. У чому, на вашу думку, полягає сенс життя людини? З'ясуйте фізичні і духовні виміри смерті і безсмертя людини. Як ви ставитесь до проблеми евтаназії й суїциду?
2. Обґрунтуйте нерозривний зв'язок між матерією і рухом, зіставте поняття "рух", "розвиток", "прогрес", "регрес". У чому полягає діалектична єдність руху і спокою?
3. Визначте і розкрийте біологічні (природні) і соціальні властивості людини. Які з них мають атрибутивний характер для визначення сутності людини?
4. Обґрунтуйте, яке значення у процесі становлення людини має "передчасне" народження дитини людини, порівняно з тваринним світом, та ретардація у статевому розвитку людини.

МОДУЛЬ 2.

Тема 5-6. Філософське розуміння свідомості (4 год.).

План:

1. Антропосоціогенез, практика, мова і свідомість:

- причини виникнення свідомості (матеріалістичні, ідеалістичні, дуалістичні підходи);
- практика і мова як фактори формування свідомості.

2. Ідеальність свідомості, її творчий характер:

- співвідношення ідеального і матеріального у формуванні свідомості;
- свідомість як фактор конструювання, творення дійсності.

3. Структура і динаміка індивідуальної свідомості:

- свідоме й несвідоме;
- співвідношення свідомості, духовності і мислення;
- мислення, воля і почуття у структурі індивідуальної свідомості.

4. Структура і динаміка суспільної свідомості:

- відношення суб'єкт-об'єкт в контексті суспільної свідомості;
- форми суспільної свідомості і їх динаміка;
- взаємодія індивідуальної і суспільної свідомості.

Основні поняття і категорії: матеріальна діяльність, духовна діяльність, відображення, психіка, ідеальне, творчість, несвідоме, духовне, мислення, самосвідомість, воля, почуття, рівні суспільної свідомості, форми суспільної свідомості.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. Під час підготовки першого питання слід визначити причини виникнення й розвитку свідомості. Необхідно виходити з того, що у філософії сформувалися такі підходи до розуміння свідомості: матеріалістичний, ідеалістичний (об'єктивно-ідеалістичний і суб'єктивно-ідеалістичний), дуалістичний (психофізичний) – в межах яких свідомість розглядається у споглядальному або діяльнісному аспектах. Згідно з матеріалістичним підходом свідомість постає як вища форма відображення. Натомість прихильники діяльнісної концепції свідомості пояснювали її виникнення у контексті антропосоціогенезу, практики, формування культури та мови. У процесі висвітлення другого питання слід розкрити ідеальність свідомості як її основну атрибутивну властивість. Доречно з'ясувати різні види ідеального а також пояснити, чим ідеальне відрізняється від матеріального. Необхідно також показати, що свідомість не стільки відображає, скільки "творить" дійсність (уявно, ідеально).

У процесі підготовки третього питання доречно виділити основні складові свідомості людини та показати їх взаємодію: несвідоме – свідоме – надсвідоме; свідомість – духовність – мислення; свідомість – самосвідомість; мислення – воля – почуття; уява – фантазія. Розглядаючи четверте питання слід виділити основні складові суспільної свідомості та показати їх взаємодію. Розкриття основних форм суспільної свідомості доречно розпочати з аналізу її основних суб'єктів (носіїв), основних об'єктів (тих сфер діяльності людей і суспільних відносинах, які відтворюються у відповідних формах свідомості), основних рівнів (вищого й нижчого). Слід також показати взаємодію індивідуальної й суспільної свідомості.

Завдання для самостійної роботи:

1. Мета завдання: поглибити знання студентів про різні підходи щодо формування свідомості.

Законспектувати статтю – Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.

2. *Мета завдання:* визначити основні філософські підходи до проблеми походження свідомості; з'ясувати співвідношення понять "свідоме-несвідоме", поглибити знання студентів про сутність колективного несвідомого.

Написати один з рефератів на вибір:

Тема рефератів:

- ⇒ Уявлення сучасної науки і релігії про походження свідомості.
- ⇒ Зигмунд Фрейд про несвідому природу снів.
- ⇒ Карл Густав Юнг про роль архетипів і про колективне несвідоме.
- ⇒ До питання про "сутінки" комп'ютерного світу.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 288-319.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 317-335.
3. Філософія: Навч. посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 211-233.
4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С.143-156.

Додаткова література:

1. Гаврюшин Н. Самопознание как таинство // Вопросы философии. – 1996. – № 5.
2. Лой А. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.
3. Проблема сознания в современной западной философии. – М., 1989.
4. Савельева М. Введение в метатеорию сознания. – К., 2002.
5. Саух П. Філософія: Навчальний посібник. – К., 2003.
6. Скворцов Л. Культура самосознания. Человек в поисках истины своего бытия. – М., 1989.
7. Спиркин А. Сознание и самосознание. – М., 1972.
8. Успенский П. В поисках чудесного. – СПб., 1991.
9. Философский энциклопедический словарь. – М., 1997.
10. Фрейд З. Психология бессознательного. – М., 1989.
11. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.
12. Шпет Т. Свідомість і її власник // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2.
13. Юнг К.-Г. Архетип и символ. – М., 1991.

Тема 7-8. Гносеологічна і методологічна функція філософії (4 год.).

План:

- 1. Основні гносеологічні принципи. Об'єкт і суб'єкт пізнання. Пізнання і практика.**
- 2. Чуттєве і раціональне, дискурсивне та інтуїтивне в пізнанні. Форми чуттєвого і раціонального пізнання:**
 - специфіка чуттєвого і раціонального, дискурсивного й інтуїтивного пізнання;
 - основні форми чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення);
 - основні форми раціонального пізнання (поняття, судження, умовивід).
- 3. Філософське вчення про істину та її критерії:**
 - діалектичний зв'язок об'єктивної і суб'єктивної, абсолютної і відносної, абстрактної й конкретної істини;
 - практика як основний критерій істини.
- 4. Поняття методу, методології, методики. Всезагальні, загальнонаукові і спеціальні методи пізнання.**

Основні поняття і категорії: агностицизм, релятивізм, догматизм, скептицизм, відображення, гносеологія, діяльність, епістемологія, інформація, істина, метод, методи наукового пізнання, методологія, пізнавальний образ, пізнавальна позиція, суб'єкт, об'єкт, творчість, факт науковий, форми пізнання.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. Висвітлюючи перше питання слід розкрити зміст основних принципів сучасної гносеології, на яких вона ґрунтується. Необхідно з'ясувати зміст понять "суб'єкт пізнання" і "об'єкт пізнання", проаналізувати відношення між поняттями "об'єкт пізнання" і "об'єктивна реальність". На основі аналізу суб'єкта й об'єкта пізнання доречно розкрити значення практики як основи і мети пізнання. У процесі підготовки другого питання доцільно з'ясувати специфіку чуттєвого й раціонального, дискурсивного й інтуїтивного пізнання, розкрити їх нерозривний взаємозв'язок. Необхідно розкрити основні форми чуттєвого пізнання – відчуття, сприйняття, уявлення, визначити зміст логічного (раціонального) пізнання, вказати його основні форми – поняття, судження, умовивід.

Розкриваючи третє питання доречно дати визначення поняття "істина", пояснити об'єктивність істини. У процесі пізнання істини слід розкрити діалектичний зв'язок абсолютної і відносної, абстрактної й конкретної істини. Поряд з цим слід обґрунтувати значення практики як головного і остаточного критерію істинності знань та допоміжне значення інших критеріїв істини (загальновизнаність, безпосередня очевидність, логічна узгодженість і несуперечливість змісту певної теорії та ін.). Під час підготовки четвертого питання потрібно пояснити зміст поняття "метод", його співвідношення з такими поняттями, як "методологія", "методика". Доречно з'ясувати відмінності між методами залежно від сфери їх застосування та ступеню їх загальності.

Завдання для самостійної роботи:

1. *Мета завдання:* поглибити знання студентів про методи наукового пізнання у контексті дослідження герменевтики.

Законспектувати статтю – Гадамер Г. О круге понимания // Гадамер Г. Актуальность прекрасного / Пер. с нем. – М.: Искусство, 1991. – С. 72-82.

2. *Мета завдання:* визначити основні філософські підходи до проблем гносеології; з'ясувати особливості різних способів пізнання, визначити сучасної методології науки.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Роль інтуїції в пізнанні.
- ⇒ Діалектика істини і омани в сучасній філософії.
- ⇒ Особливості наукового пізнання.
- ⇒ Основні проблеми сучасної методології науки.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 318-415.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 292-316.
3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 277-355.
4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С. 174-211.

Додаткова література:

1. Алексеев П., Панина А. Теория познания и диалектика. – М., 1991.
2. Андрос Е. Истина как проблема познания и мировоззрения. – К., 1984.

3. Гайдено В. Проблемы рациональности на исходе XX века // Вопросы философии. – 1991. – № 6.
4. Голдстейн М., Голдстейн И. Как мы познаем. – М., 1984
5. Границы науки: о возможности альтернативных моделей познания. – М., 1991.
6. Диалектика познания. – Л., 1988.
7. Загадки человеческого понимания. – М., 1991.
8. Ильин В. Теория познания. Введение. Общие проблемы. – М., 1994.
9. Нарский И. Современные проблемы теории познания. – М., 1988.
10. Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія знання. – Львів, 2000.
11. Петров Ф. Гипотеза и научная теория. – София, 1990.
12. Познание в социальном контексте. – М., 1994.
13. Современные теории познания. – М., 1992.
14. Чудинов С. Природа научной истины. – М., 1997.
15. Шевченко В. Концепція пізнання в українській філософії. – К., 1993.
16. Ярошовець В. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

Тема 9. Діалектичний і метафізичний метод пізнання (2 год.).

План:

- 1. Діалектичний і метафізичний методи пізнання. Альтернативи діалектики і метафізики**
- 2. Основні принципи діалектики:**
 - принцип взаємного переходу кількісних змін у якісні;
 - принцип єдності і боротьби протилежностей;
 - принцип заперечення заперечення.
- 3. Загальнонаукові принципи системності, історизму, детермінізму.**

Основні поняття і категорії: діалектична логіка, діалектика природи, принцип, закон, метафізика, теза, антитеза, синтез, заперечення, протиріччя, кількість, якість, міра, перехід (стрибок), зміна, розвиток, саморозвиток, джерело розвитку, прогрес.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. У процесі підготовки слід визначити поняття "діалектика", висвітлити походження поняття "діалектика" та еволюцію його змісту. Слід розмежувати діалектику як теорію розвитку та діалектику як теорію й методологію пізнання. Розкриваючи зміст діалектики як теорії розвитку потрібно вказати, що діалектика Г. Гегеля, як перша загальна теорія діалектики, є вченням про всезагальний розвиток в ідеалістичній формі. У марксистській філософії розвиток розуміється як універсальна властивість буття, як всезагальний принцип, котрий слугує основою пояснення історії суспільства й пізнання. Досліджуючи зміст діалектики як методології пізнання необхідно показати, що застосування теорії розвитку (діалектики) є ефективним засобом чи інструментом здобуття нового знання. Слід розкрити зміст метафізики, софістики, еклетики, догматизму, релятивізму як альтернатив діалектики.

Під час розкриття другого питання доречно розкрити сутність діалектичного принципу взаємного переходу кількісних і якісних змін, показати на прикладах, як накопичення кількісних змін в певній сфері дійсності з необхідністю призводить тут до суттєвих, корінних, якісних змін, до стрибкоподібного переходу від старої якості до нової. Цей закон розкриває й зворотну залежність: якісні зміни у відповідний момент викликають кількісні зміни. Характеризуючи закон єдності протилежностей потрібно показати, що він розкриває джерело будь-якого розвитку в природі, суспільстві та мисленні. Згідно з цим законом таким джерелом саморуху й саморозвитку явищ і процесів є їх внутрішні протиріччя. Проведіть відмінності між внутрішніми й зовнішніми протиріччями. Під час відповіді на питання про закон заперечення заперечення, слід звернути увагу не те, що він виражає спадкоємність розвитку, заперечення як "зняття"

(Г. Гегель) нижчого вищим, старого новим, коли на вищій стадії розвитку утримується все позитивне, що притаманне предмету (явищу) на попередній стадії розвитку, і що означає відносну повторюваність на вищій стадії позитивних властивостей нижчого щабля. Доречно проілюструвати цей закон схемою: теза – антитеза – синтез. Покажіть, що згідно з законом заперечення заперечення розвиток має форму спіралі. підкресліть, що цей закон фіксує поступальний, прогресивний характер розвитку в природі, суспільстві та мисленні.

Розкриваючи третє питання, слід акцентувати увагу на аналізі становлення принципів системності, історизму й детермінізму як засадничих у процесі аналізу будь-яких об'єктів дійсності.

Завдання для самостійної роботи:

1. *Мета завдання:* поглибити знання студентів щодо становлення метафізики як філософської дисципліни.

Законспектувати вибрані сторінки з праці – Аристотель. Метафізика // Сочинения в 4-х т. – М., 1976. – Т. 1. – С. 28-36; 50-89.

2. *Мета завдання:* визначити основні альтернативи діалектики і метафізики у сучасній філософській традиції; з'ясувати сутність діалектичного взаємозв'язку кількісних і якісних змін.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Категорії діалектики як універсальні форми мислення.
- ⇒ Метафізика – альтернатива діалектики як теорії розвитку.
- ⇒ Діалектика кількісних і якісних змін.
- ⇒ Догматизм і релятивізм – альтернативи діалектики як теорії пізнання.

Література:

Підручники:

1. Вандишев В. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять. – К.: Кондор, 2005. – С. 214-217.
2. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 95-177.
3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 234-277.

Додаткова література:

1. Алексеев П., Панин А. Теория познания и диалектика. – М., 1991.
2. Гусев В. Вступ до метафізики. – К., 2004
3. Диалектика отрицания отрицания. – М., 1989.
4. Диалектическая логика // Под ред. Оруджева З., Шептулина А. – М., 1986.
5. Диалектическое противоречие. – М., 1979.
6. Ильенков Э. Диалектическая логика. Очерки истории и теории. – М., 1984.
7. История диалектики. Немецкая классическая философия. – М., 1978.
8. Кохановский В. Философия и методология науки. – Ростов н/Д., 1999.
9. Отрицание и полагание // Парнюк М.Л., Кизима В.В. и др. – К., 1990.
10. Саух П. Філософія: навчальний посібник. – К., 2003.
11. Філософія: Навчальний посібник / За ред. І. Надольного. – К., 1999.

Теоретичні завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №2:

1. Розкрийте ідеалістичні, матеріалістичні, вульгарно-матеріалістичні, біхевіористські підходи до проблеми природи та походження свідомості..
2. Визначте і розкрийте структуру індивідуальної і суспільної свідомості.
3. Розкрийте гносеологічні принципи. Охарактеризуйте об'єкт і суб'єкт пізнання.

4. Поясніть, яким чином вирішується проблема джерела розвитку і рушійних сил розвитку у метафізиці й діалектиці.
5. Розкрийте основні форми чуттєвого і раціонального пізнання.
6. Обґрунтуйте сутність закону взаємного переходу кількісних і якісних змін.
7. Розкрийте сутність закону заперечення заперечення. У чому полягає відмінність між діалектичним і метафізичним запереченням?
8. Розкрийте поняття "методу", "методики", "методології". У чому полягає різниця між загальними, загальнонауковими і спеціальнонауковими методами?
9. У чому, на вашу думку, полягає об'єктивність істини і яка роль суб'єкта у досягненні об'єктивної істини? Розкрийте діалектичний зв'язок між абсолютною і відносною істиною.
10. Охарактеризуйте альтернативи діалектики як теорії розвитку, як теорії пізнання, як логіки.

Творчі завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №2:

1. Розкрийте діалектичний зв'язок між абсолютною і відносною істиною, застосовуючи приклади з історії розвитку наукового пізнання.
2. Поясніть у чому полягає різниця між загальними, загальнонауковими і спеціальнонауковими методами? Охарактеризуйте два-три загальнонаукові й спеціальнонаукові методи, які використовуються у психології.
3. Порівняйте вирішення проблеми джерела розвитку і рушійних сил розвитку у метафізиці і в діалектиці.
4. Поясніть у чому полягає альтернативність метафізики, софістики, еkleктики щодо діалектики як теорії розвитку, як теорії пізнання, як логіки.

МОДУЛЬ 3.

Тема 10-11. Соціальна філософія (4 год.).

План:

- 1. Провідні соціально-філософські концепції суспільного розвитку:** ідеалістична, релігійна, натуралістична, матеріалістична, техногенна, культурогенна, футурологічна.
- 2. Поняття "суспільного виробництва":**
 - суспільне виробництво як основа життя людини;
 - матеріальне й духовне виробництво.
- 3. Культурні й цивілізаційні основи всесвітньої історії:**
 - філософське розуміння культури;
 - взаємозумовленість матеріальної й духовної культури;
 - культури й цивілізації.
- 4. Ідея суспільного прогресу:**
 - сутність суспільного прогресу;
 - критерії суспільного прогресу.

Основні поняття і категорії: суспільство, мала соціальна група, велика соціальна група, суспільне виробництво, матеріальне виробництво, духовне виробництво, культура, цивілізація, прогрес, регрес, інгрес.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. Розкриваючи перше питання слід наголосити на тому, що суспільний розвиток різноплановий і водночас єдиний. Доречно стисло охарактеризувати провідні концепції розуміння суспільства: ідеалістичну, релігійну, натуралістичну, матеріалістичну, техногенну, культурогенну, футурологічну. У процесі підготовки другого питання слід виходити з

того, що основою існування людини (на відміну від тварин) є суспільне виробництво як основа її життя. Необхідно з'ясувати суть суспільного виробництва, й встановити відмінність між матеріальним і духовним виробництвом.

У процесі підготовки третього питання слід розкрити провідні культурологічно-цивілізаційні концепції суспільного розвитку, згідно з якими його основою й рушійною силою є розвиток культур і цивілізацій. Необхідно проаналізувати філософське розуміння культури, відмінність і взаємозумовленість матеріальної й духовної культури, культури й цивілізації в концепціях М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса. У свою чергу висунута просвітителями XVIII ст. ідея суспільного прогресу, що оптимістично тлумачить теперішнє й майбутнє людства, на кн. XX і поч. XXI ст. часто зазнає критики. Розкриваючи четверте питання доцільно показати сутність суспільного прогресу, його суперечливість. Слід навести найвагоміші аргументи "за" і "проти" визнання прогресу. Логічно завершити розгляд цього питання аналізом критеріїв суспільного прогресу.

Завдання для самостійної роботи:

1. *Мета завдання:* розширити знання студентів про сутність соціальних феноменів.

Законспектувати статтю – Лоб'є Патрик де. Природа соціального феномена: альтернатива "Аристотель – Маркс" // Філософська і соціологічна думка. – 1999. – № 5.

2. *Мета завдання:* поглибити знання студентів про різноманітні суспільні форми у контексті їх діалектичної єдності; з'ясувати розуміння традиції як форми соціального відтворення; визначити ймовірні перспективи розвитку людської цивілізації.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Різноманіття суспільних форм і проблема єдності соціального процесу.
- ⇒ Соціальний простір і час: основні закономірності розвитку.
- ⇒ Традиції як форми соціального відтворення.
- ⇒ Нація як соціально-культурний феномен.
- ⇒ Проблема соціального майбутнього людства.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 416-521.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 420-451.
3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 356-564.
4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С.212-256.

Додаткова література:

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – К., 1996.
2. Бойченко І. Філософія історії: Підручник. – К., 2000.
3. Данилевский Н. Россия и Европа. – М., 1991.
4. Лоб'є Патрик де. Природа соціального феномена: альтернатива "Аристотель – Маркс" // Філософська і соціологічна думка. – 1999. – № 5.
5. Маркс К. До критики політичної економії. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 13.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – Т.1, 2. – К., 1994.
7. Платонов С. После коммунизма. – М., 1991.
8. Скуратівський В. Етносоціальні культура як саморегульована система. – К., 1993.
9. Современная западная социология. Словарь. – М., 1990.
10. Современная западная философия. Словарь. – М., 1991.
11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М. 1991.
12. Социальная философия. Учебник. – Киев-Харьков, 2002.

13. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К., 1996.
14. Тойнбі А.Дж. Постигение истории. – М., 1993.
15. Філософська енциклопедія / Ін-т філософії НАН України. – К., 2002.
16. Философия: энциклопедический словарь. – М., 1997.
17. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993.
18. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Тема 12-13. Філософсько-ідеологічні аспекти сучасної глобалізації (4 год.).

План:

1. Сутність глобалізації:

- соціально-економічні і політичні аспекти глобалізації;
- соціокультурна й інформаційна глобалізація.

2. Демографічні чинники розвитку сучасного світу:

- особливості і основні причини демографічного вибуху у XX ст.;
- основні аспекти демографічної кризи у другій половині XX ст.;
- перспективи розв'язання демографічної ситуації.

3. Екологічна ситуація у регіональних і глобальних вимірах:

- техногенні, моральні, суб'єктивні чинники сучасної глобальної екологічної кризи;
- перспективи подолання екологічної кризи.

Основні поняття і категорії: глобалізм, глобальна проблема, уніфікація, диверсифікація, демасифікація, демографія, демографічний вибух, урбанізація, біосфера, ноосфера, техногенні чинники, екологія, екологічна криза, етнос, конфесія.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття. У процесі підготовки першого питання слід мати на увазі, що глобалізація – закономірне історичне явище, яке існує досить давно, однак масштаби глобалізації змінюються. Доцільно з'ясувати, через які соціально-економічні й політичні чинники виявляється глобалізація. Слід звернути увагу на гонку озброєнь, протиріччя між багатими і бідними країнами, колапс соціалізму, нові прояви інформатизації тощо. Необхідно також розглянути глобалізацію крізь призму розвитку різноманітних зв'язків між країнами, лібералізацію торгівлі, постіндустріалізм, світові конфлікти.

Розкриття другого питання як надзвичайно актуального у сучасному світі слід розпочати з аналізу етнічних, міжконфесійних, міжнаціональних передумов демографічної кризи. Доцільно з'ясувати особливості й основні причини демографічного вибуху сер. XX ст., доречно визначити як вплинув демографічна криза на цивілізаційні процеси взагалі, якими є перспективи її розв'язання. Під час розкриття третього питання, необхідно визначити, що таке екологічна криза, яку роль у розвитку її відіграють техногенні, моральні, суб'єктивні чинники, які перспективи подолання екологічної кризи існують сьогодні.

Завдання для самостійної роботи:

1. Мета завдання: розширити уявлення студентів про природу співвідношення людини і техніки.

Законспектувати статтю – Бердяев Н. Человек и машина. // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 143-152.

2. Мета завдання: поглибити знання студентів про етапи процесу глобалізації; визначити значення етноконфесійних проблем у розвитку сучасної цивілізації; з'ясувати перспективи подолання екологічної кризи в умовах НТР.

Написати один з рефератів на вибір:

Теми рефератів:

- ⇒ Глобалізаційні явища доби VII – V ст. до н.е.
- ⇒ Ідея світової імперії: сучасні виміри.
- ⇒ Етно-конфесійні проблеми сучасної глобалізації.
- ⇒ Урбанізація: історія, сучасність і перспективи.
- ⇒ Подолання екологічної кризи в умовах науково-технічного прогресу світу.

Література:

Підручники:

1. Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-ч. – Ч. 2. / Фролов И., Араб-Оглы Э., Арефьева Г. и др. – М.: Политиздат, 1989. – С. 185-218.
2. Причепій Є., Черній А., Гвоздецький В., Чекаль Л. Філософія. – К.: Академія, 2001. – С. 510-526.
3. Філософія: Навчальний посібник / І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.; За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – С. 369-406.
4. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Надольного. – К.: Вікар, 2001. – С.224-257.

Додаткова література:

1. Афонін Е., Бандурка О., Мартинов А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз). – К., 2002.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М., 2001.
3. Бердяев Н. Человек и машина. // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 143-152.
4. Василенко И. Политическая глобализация. – М., 2000.
5. Герасимов И. Экологические проблемы в прошлой, настоящей и будущей географии мира. – М., 1985.
6. Иноземцев В. К концепции постэкономического общества. – М., 1998.
7. Кувалдин В. Противоречивый феномен (взгляд на глобализацию) // Современная Европа. – 2002. – № 4.
8. Панарин А. Испытание глобализмом. – М., 2000.
9. Печчеи А. Человеческие качества. – М., 1985.
10. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М., 1986.
11. Римашевская Н. Глобализация и население. // Народонаселение. – 2001. – № 3.
12. Саух П. Україна на межі тисячоліть: Трансформація духу і випробування національним буттям. – Рівне, 2001.
13. Тоффлер Е. Третья волна. – К., 2000.
14. Уткин А. Мировой порядок XXI века. – М., 2001.
15. Швебс Г. Идея ноосферы и социальная экология // Вопросы философии. – 1991. – № 7.

Теоретичні завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №3:

1. Розкриваючи зміст поняття "суспільство", з'ясуйте відмінність і єдність "соціального універсалізму" (Платон, Паскаль) і "соціального атомізму" (Епікур, Гоббс).
2. Доведіть, що суспільство є самоорганізуючою та саморозвиваючою системою.
3. Проаналізуйте місце і роль малих соціальних груп у формуванні соціальної природи індивіда.
4. Якими б аргументами ви підтвердили те, що великі соціальні групи є основними суб'єктами суспільного буття?
5. Розкрийте діалектичний зв'язок між прогресом і регресом у процесі розвитку людської цивілізації

6. Сучасний світ – це технізований простір і технологізований час: обґрунтуйте вашу інтерпретацію цього судження.
7. Штучний інтелект: міф чи реальність? Відповідь аргументуйте.
8. Визначте найважливіші етапи у взаємовідносинах між суспільством і природою.
9. Що таке екологія? Вкажіть найважливіші екологічні проблеми сучасності і шляхи їх можливого вирішення.
10. Розкрийте найважливіші демографічні проблеми поч. ХХІ ст. в глобальному і регіональному аспектах. Окресліть можливі шляхи їх вирішення.

Творчі завдання до Підсумкової модульної контрольної роботи №3:

1. У контексті синергетичної теорії, використовуючи приклади, доведіть, що суспільство є самоорганізуючою й саморозвиваючою системою.
2. Використовуючи отримані знання з історії філософії, теорії пізнання, вчення про свідомість, з'ясуйте існування штучного розуму є міфом чи реальністю.
3. З'ясуйте специфіку екологічної кризи в Україні кн. ХХ – поч. ХХІ ст. Окресліть можливі шляхи вирішення екологічних проблем в Україні.
4. З'ясуйте специфіку демографічної кризи в Україні кн. ХХ – поч. ХХІ ст. Окресліть можливі шляхи вирішення демографічних проблем в Україні.

Короткий словник термінів:

Абсолют – те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії Бог, субстанція, ідея (Г. Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція, абстрагування – мислення відволікання від окремих властивостей предметів і формування на цій основі образів реальності (уявлень, понять, суджень).

Агностицизм – напрям у філософії, прихильники якого заперечують можливість пізнання сутності речей, об'єктивності істини (софісти, Д. Юм, І. Кант, позитивісти).

Аксиденс – мінлива, непостійна властивість предмета, без якої він може існувати.

Аксіологія – філософська дисципліна, вчення про цінності, про ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне, юридичне та ін.

Альтруїзм – моральний принцип, в основі якого лежить бажання блага іншому.

Аморалізм – нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз – метод пізнання, у процесі якого відбувається розкладання цілого на частини.

Аналітична філософія – напрям у західній філософії ХХ ст., в якому філософська діяльність зведена до аналізу мови (Б. Рассел, К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд).

Анімізм – віра в існування душі в тілі людини, тварини, неживих предметах і процесах

Антиномія – суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою можна логічно довести у даній системі.

Антитеза – твердження, в якому заперечується теза (висхідне твердження).

Антропогенез – процес становлення та розвитку людини. Досліджується засобами палеоантропології, генетики, археології та історії.

Антропологізм – філософський напрямок, в межах якого основні світоглядні проблеми (що таке буття, світ, соціум, Абсолют, Бог та ін.) розглядаються крізь призму людини. "Людина – міра усіх речей" (Протагор).

Антропологія філософська – напрямок у німецькій філософії ХХ ст. (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Е. Ротхакер), в якому культура виводиться зі специфіки природи людини.

Антропосоціогенез – процес становлення та розвитку людини як біосоціальної істоти. Прибічники антропосоціогенезу виходять з положення, що визначальними чинникам у становленні людини розумної є суспільно-трудова діяльність людей, внаслідок якої

відбуваються зміни в будові тіла людини (прямоходіння, розвинутий великий мозок, бінокулярний зір, специфічна будова руки) та з'являється культура.

Антропоцентризм – філософський принцип, згідно яким людина вважається центром і вищою метою всесвіту.

Апологети – представники ранньохристиянської філософії й теології (Юстин, Тертуліан, Оріген), котрі захищали від критики опонентів християнське вчення.

Апостеорі – знання, набуті у процесі досвіду.

Апріорі – форми пізнання наявні у свідомості до досвіду (додосвідні форми пізнання, подібні до "вроджених ідей" Р. Декарта).

Архетип – первинні, вроджені психічні метаструктури, праобрази наявні в індивідуальному й колективному несвідомому (К. Юнг), на основі яких формуються загальнолюдські символи у міфах, віруваннях, снах, творах літератури тощо.

Аскетизм – моральний принцип, згідно з яким обстоюється крайнє обмеження потреб людини, відмова від життєвих благ.

Атман – дух, душа, активне свідоме начало в індійській ведичній традиції.

Атрибут – невід'ємна сутнісна властивість предмета, без якої він не може ні існувати, ні мислитись.

Брахман – світова душа, духовне абсолютне начало в індійській ведичній філософії.

Буддизм – одна з трьох світових релігій, згідно з якою життя є стражданням. Основою страждання є бажання, котрі людина має подолати, щоб перервати коло сансари (процес перевтілення души).

Буття – філософська категорія для позначення всього, що реально існує у матеріальному і духовному світі.

Верифікація – операція зведення висловлювань до аксіоматичних суджень, котрі не потребують доведення (позитивізм, неопозитивізм).

Відчуження – філософська категорія, в межах якої визначається стан напруги, протистояння між творцем і творінням (Й. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, К. Маркс).

Відчуття – відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, котрі безпосередньо діють на органи чуття.

Віра – світоглядна категорія, котра використовується для позначення беззаперечного прийняття певних ідей, положень (релігійних, філософських, наукових, політичних тощо) суб'єктом мислення. В історії філософії й психології розрізняють три типи віри: емоційна, вольова, інтелектуальна.

Волюнтаризм – філософський напрямок, згідно з яким основою існування світу є воля як ірраціональне несвідоме начало (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше).

Вульгарний матеріалізм – філософська течія в матеріалізмі XVIII – XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), згідно з якою свідомість людини спрощено виводиться з фізіологічних процесів.

Гедонізм – моральний принцип, згідно з яким метою життя проголошується отримання насолоди (Епікур).

Герменевтика – філософський напрям, в межах якого феномени культури, зокрема тексти, тлумачаться у залежності від контексту розвитку культури та культури суб'єкта, котрий здійснює інтерпретацію (В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г. Гадамер).

Гілозоїзм – філософський напрямок, згідно з яким матерія наділена душею, котра у різній мірі властива неживим і живим тілам, а також людині (Дж. Бруно, Б. Спіноза).

Гіпотеза – форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване на основі певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення

Гносеологія – філософська дисципліна, в межах якої вивчається процес пізнання, його походження, основи, структура та наслідки.

Гуманізм – філософський принцип, згідно з яким визнається цінність людини як особистості, її право на свободу, рівність, щастя, милосердя як норму відношень між людьми.

Дао – категорія в китайській філософії, що означає першопричину, котра породжує речі, визначає долю, напрямок життя, дорогу.

Даосизм – напрямок у китайській філософії, згідно з яким розвиток природи, суспільства і окремої людини підпорядкований не волі небес, а універсальному закону дао.

Дедукція – метод пізнання, в межах якого відбувається рух думки від загального до одиничного.

Деїзм – філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається в його розвиток.

Детермінізм – філософський принцип, згідно з яким визнається об'єктивний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального та духовного світу, наявність причини у кожному процесі, яка визначає відповідні наслідки.

Дилема – судження за принципом або... або.

Діалектика – філософське вчення, згідно з яким будь-яке явище перебуває у зміні, розвитку, котрий базується на взаємодії протилежностей (Геракліт, Г. Гегель, К. Маркс).

Дуалізм – філософське вчення, яке визнає наявність двох, незалежних одна від одної, паралельно співіснуючих основ.

Дух – ідеальне начало на противагу природі як матеріальному началу.

Евдемонізм – моральний принцип, а яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Евристика – наукова дисципліна, в межах якої досліджується процес творчості і його закономірності.

Екзистенціалізм – філософський напрямок XIX-XX ст., згідно з яким висхідні засади суцього виводяться з існування (екзистенції) людини (С. К'єркегор, К. Ясперс, М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр).

Елеати – напрямок у давньогрецькій філософії VI-V ст. до н. е., в межах якого основою суцього визнається буття (Парменід, Зенон).

Емпіризм – філософський напрям, згідно з яким основою пізнання є чуттєвий досвід (Ф. Бекон).

Епістемологія – філософська дисципліна, в межах якої досліджуються основні риси, закономірності й межі наукового пізнання.

Естетика – філософська дисципліна, предметом якої є феномен прекрасного у контексті художнього освоєння дійсності.

Есхатологія – вчення про кінцеву долю людства і світу.

Етика – філософська дисципліна, предметом якої є мораль, її походження і спосіб функціонування у суспільстві.

Закон – об'єктивний, повторюваний, істотний зв'язок явищ, сторін та інших особливостей дійсності і пізнання.

Заперечення заперечення – один з основних принципів діалектики (Г. Гегель), згідно з яким друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези й антитези (перше заперечення).

Заперечення – протиставлення тезі протилежного за змістом судження (антитези).

Ідеалізм – філософський напрям, згідно з яким першоосновою суцього є ідея, дух, свідомість, Абсолют, Бог. Розрізняють об'єктивний і суб'єктивний.

Ідеальне – суб'єктивний образ об'єктивного світу, який виникає у процесі цілеспрямованої пізнавальної діяльності людини. Ідеальне протилежне матеріальному.

Ідеологія – система ідей, теорій, принципів, котрі втілюють усвідомлені соціальні інтереси.

Індетермінізм – філософський принцип, згідно з яким заперечується об'єктивний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального та духовного світу, наявність причини у кожному процесі.

Індивід – окремий представник людського роду, окремо взята людина. Наприклад: немовля – індивід з його антропологічними властивостями.

Індивідуалізм – філософський принцип, котрий виходить з абсолютизації інтересів окремого індивіда у його протиставленні суспільству.

Індивідуальність – неповторний, самобутній спосіб буття конкретної особи як суб'єкта самостійної діяльності. Індивідуальна форма суспільного життя людини на протигагу типовості, загальності.

Індукція – метод пізнання, під час якого відбувається рух думки від одиничного до загального.

Інтенція – спрямованість акту свідомості на певний предмет.

Інтуїтивізм – філософський напрям, в межах якого абсолютизується роль інтуїції у процесі пізнання (А. Шопенгауер, А. Бергсон).

Інтуїція – форма пізнання, під час якої відбувається безпосереднє осягнення істини. Виділяють чуттєву, інтелектуальну, містичну інтуїцію (М. Лоський).

Істина – відповідність знань об'єктивній дійсності.

Історія філософії – філософська дисципліна, предметом якої є закономірності й особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

Казуальність – філософська категорія, яка використовується для позначення причинності.

Карма – закон відплати за моральні вчинки у минулому, котрий діє у процесі посмертного перевтілення людини в іншу істоту (буддизм, джайнізм, індуїзм).

Категорії – найбільш загальні, ґрунтовні поняття, які відображають найістотніші закономірні зв'язки реальної дійсності і пізнання.

Конвенціоналізм – філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між дослідниками, укладеної за принципом "зручності" та "економії мислення".

Конфуціанство – напрям у філософії Китаю, в межах якого визнається непорушність установлених небом суспільних традицій і верховенство добра у відношеннях людини і суспільства.

Культура – спосіб діяльності й самоорганізації людини, закріплений цілісною системою матеріальних (матеріальна культура) і духовних (духовна культура) цінностей.

Логіка – наука про закони і форми людського мислення. Сьогодні відомі формальна, діалектична, математична, символічна логіки.

Марксизм – ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію, "теорію" революційного перетворення буржуазного суспільства в комуністичне (К. Маркс, Ф. Енгельс).

Матерія – об'єктивне реальне буття світу в часі, просторі, русі, детерміноване й безпосередньо чи опосередковано пізнаване людиною

Матеріалізм – філософський напрям, згідно з яким першоосновою суцього є матерія або природа.

Метафізика – 1) уможлядне вчення про найзагальніші види буття (світ, Бога, душу); 2) синонім філософії; 3) метафізика – метод пізнання, в межах якого речі й процеси розглядаються відокремлено, поза їх загальними зв'язками.

Метод – сукупність заходів та операцій практичних і теоретичних дій, спрямованих на пізнання об'єкта; засіб одержання нових знань.

Методологія – це сфера знання, в межах якої досліджуються й розробляються методи пізнання.

Мислення – активний процес опосередкованого відображення й узагальнення дійсності, котрий завбачує з'ясування на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності і оформлення їх у системах понять.

Міф – форма цілісного тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, в яких персоніфікуються природні сили й соціальні явища.

Мова – система знаків, яка слугує для позначення предметів та процесів дійсності, обміну думок.

Монізм – метод розуміння різноманітності явищ світу з позицій визнання однієї, єдиної основи.

Натурфілософія – філософський напрямок, в межах якого суще розглядається через переживання людиною природи або за допомогою основних знань природничих наук.

Наука – сфера суспільної діяльності людини, в межах якої відбувається вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність.

Необхідність – фундаментальна філософська категорія, в якій відображається внутрішній стійкий зв'язок явищ і об'єктів, обумовлених попереднім їх розвитком та всією сукупністю наявних умов їх існування.

Неоплатонізм – філософський напрямок, в межах якого відбулася систематизація ідей Платона та їх поєднання з ідеями Аристотеля у контексті проблеми єдиного абсолюту та ієрархічної будови всесвіту.

Неопозитивізм – філософський напрям XX ст., представники якого вбачали завдання філософії в аналізі мовних форм знання. Віденський гурток неопозитивізму зводив філософію до логічного аналізу мови науки, спираючись на принцип верифікації. Львівсько-Варшавська школа неопозитивізму розробила методологію семантичного аналізу і конвенціоналізму.

Неотомізм – течія сучасної католицької філософії, яка ґрунтується на вченні Хоми Аквінського про гармонію віри й розуму (К. Войтила).

Номіналізм – філософське вчення, згідно з яким універсалії (загальні поняття) існують не в дійсності, а лише у сфері мислення.

Об'єкт – фрагмент реальності, на який спрямована пізнавальна активність суб'єкта.

Об'єктивний ідеалізм – філософський напрямок, згідно з яким першоосновою сущого є духовна субстанція (ідея, Абсолют, Бог), котра існує об'єктивно, незалежно від свідомості суб'єкта (Платон, Г. Гегель, неотомісти).

Онтологія – філософська дисципліна, предметом якої є основні форми і принципи буття.

Особа – людський індивід, котрий пройшов процес соціалізації

Особистість – людський індивід в аспекті його унікальних соціально-культурних якостей, сформованих під впливом конкретних історичних видів діяльності і суспільних відносин.

Панлогізм – філософський принцип, згідно з яким дійсність тлумачиться як логічне вираження ідеї, мисляча субстанція (Г. Гегель).

Пантеїзм – філософський напрямок, згідно з яким констатується ототожнення Бога з природою, взаємне розчинення Бога у природі (Микола Кузанський, Бенедикт Спіноза).

Патристика – сукупність філософських доктрин християнських мислителів II-VII ст. (отців церкви – Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Ніського, Аврелія Августина).

Персоналізм – напрям сучасної західної філософії, прибічники якого визнають особистість (персону) первинною творчою дійсністю та вищою духовною цінністю.

Піфагореїзм – напрям у давньогрецькій філософії, згідно з яким першоосновою світу та сутністю речей є числові співвідношення.

Плюралізм – 1) філософський принцип, за яким існує декілька чи множина незалежних концепцій дійсності, що розглядаються як рівноправні; 2) філософський напрямок, в межах якого визнається множинність субстанцій (Демокрит, Г. Лейбніц).

Позитивізм – філософський напрям, представники якого єдиним джерелом істинного знання вважають емпіричний досвід, заперечуючи будь-яку пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення (О. Конт, Г. Спенсер).

Поняття – форма логічного мислення, яка відображає загальні істотні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, сформульованих у визначеннях.

Постмодернізм – новітній філософський напрям (ще недостатньо оформлений), згідно з яким постіндустріальному суспільству відповідає культура й наука, яка базується на засадах "радикального плюралізму" (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Ф. Джеймісон).

Прагматизм – філософський напрям (в основному в США), згідно з яким філософія має зосереджуватися не на з'ясуванні глибинних всезагальних принципів буття, а вдосконаленні основних форм і методів практичного освоєння дійсності (Ч. Пірс, У. Джемс).
Праксеологія – філософська дисципліна, в межах якої досліджуються умови і методи ефективної практичної діяльності.

Практика – цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу.

Предмет – аспект, сторона об'єкта, на якій зосереджується процес пізнання.

Принцип (в пізнанні та світосприйнятті людини) – внутрішнє переконання або основне правило поведінки.

Природа – філософська категорія, котра позначає все суще, увесь світ у різноманітності його форм і проявів.

Причина – філософська категорія, в якій з'ясовуються певні особливості існування явищ і процесів, котрі у свою чергу визначають інші явища або процеси.

Провіденціалізм – філософський принцип, згідно з яким історичний процес є закономірним втіленням волі зовнішніх сил або Божого провидіння.

Простір – форма буття матерії, котра характеризується такими атрибутами як протяжність, структура, взаємодія, впорядкованість, зв'язок явищ.

Протилежності – це взаємопов'язані сторони єдиного, які одночасно покладають і виключають одна одну, і перебувають у відношенні єдності і боротьби.

Психоаналіз – напрям у філософії й психології, висхідною позицією якого є визнання домінуючої ролі підсвідомого у житті людини (З. Фройд).

Рационалізм – філософський напрям, згідно з яким основою пізнання є розум.

Реалізм – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей.

Редукція – метод мислення, який завбачує можливість зведення одних явищ до інших.

Релятивізм – філософський принцип, в межах якого абсолютизується мінливість суб'єктивності істини.

Рефлексія – принцип людського мислення, спрямований на усвідомлення й осмислення власних засад і форм.

Розвиток – спрямована закономірна зміна матеріальних й ідеальних об'єктів. В результаті розвитку виникає якісно новий стан суб'єкта.

Рух – філософська категорія, яка використовується для позначення активності й взаємодії одних явищ з іншими як універсального способу існування світу.

Свідомість – специфічна якість психічної діяльності, в межах якої дійсність відображається у формах культури, тобто у штучних, неприродних формах, створених людиною у процесі історичного розвитку.

Світогляд – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Свобода – одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що людина може діяти (або не діяти) з власної волі, не де термінуючись обставинами.

Семіотика – наука про знакові системи. Основоположник – Ч. Пірс.

Сенс життя – система знань і оцінок, яка виправдовує або тлумачить певні моральні норми та цінності, визначаючи напрями доцільної діяльності індивіда.

Сенсуалізм – філософський напрям, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання (Дж. Локк, Дж. Берклі, Е. Мах).

Силогізм – дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень (засновків) робиться висновок.

Синтез – метод пізнання, у процесі якого відбувається поєднання частин у ціле.

Скептицизм – філософський напрям, висхідною позицією якого є сумнів у можливості досягнення істини (Піррон, Секст Емпірик).

Соліпсизм – форма суб'єктивного ідеалізму, в межах якого єдиною справжньою реальністю визнається свідомість суб'єкта (Е. Гуссерль).

Софізм – хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми з метою навмисного введення співбесідника в оману.

Софісти – давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), котрі вперше поставили людину в центр філософського осмислення, релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити людину з пантелику.

Спіритуалізм – філософський напрям, згідно з яким основою існування світу є духовне начало. Поняття тотожне ідеалізму. Вживається у західній філософській традиції.

Спокій – форма руху, під час якої об'єкт може перебувати у стабільному стані щодо певної системи, однак обов'язково рухається щодо інших систем.

Спостереження – метод пізнання, під час якого відбувається цілеспрямоване вивчення та реєстрація властивостей та зв'язків об'єкту, що спирається переважно на такі чуттєві здібності людини – відчуття, сприйняття, уявлення.

Стоїцизм – філософський напрям, представники якого, концентруючись на етичній проблематиці, обстоювали незворушність, відстороненість від бід і радощів життя (Зенон, Луцій Сенека, Марк Аврелій).

Структуралізм – напрям у філософії XX ст., в межах якого провідним методом пізнання у сферах соціології, культурології, етнографії, мовознавства та ін. є структурно-функціональний метод (В. Пропп, К. Леві-Стросс).

Суб'єкт – той, хто пізнає – людина, група людей, соціальна група.

Суб'єктивізм – філософський напрям, в межах якого все суще пояснюється через наявність свідомості суб'єкта.

Суб'єктивний ідеалізм – напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Дж. Берклі, Д. Юм, Е. Мах), згідно з яким відчуття як основа становлення об'єктивної дійсності є суто суб'єктивним переживанням; та трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (І. Кант, Й. Фіхте, неокантіанці, феноменологи, екзистенціалісти), за яким категоріальна структура свідомості є основою конструювання світу.

Субстанція – незмінна першооснова всього суцього.

Судження – форма мислення, яка відображає явища і процеси дійсності у їх зв'язках.

Суперечність – відношення протилежностей, котрі одночасно не можуть бути істинними.

Схоластика – філософський напрямок періоду Середньовіччя, в межах якого поєднані релігійно-філософські засновки за раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

Сцієнтизм та антисцієнтизм – філософсько-світоглядні орієнтації XX т., в межах яких відбувається абсолютизація науки у її здатності вирішити нагальні проблеми людства. Антисцієнтизм – це песимістичний погляд на здатність науки та техніки забезпечити соціальний прогрес; критика самої ідеї науково-технічного прогресу людства.

Телеологія – філософське вчення про мету, доцільність, згідно з якою все для чогось призначене та має свою ціль.

Теологія – богослів'я, вчення про Бога.

Теорія – форма наукового пізнання, в межах якої дається цілісна уява про закономірності й істотні зв'язки певних сфер дійсності.

Теоцентризм – релігійно-філософський принцип, згідно з яким єдиний Бог є абсолютним началом і центром Всесвіту.

Технократія – поняття, що означає політичну владу технічних спеціалістів на основі наукового знання

Тотемізм – віра в надприродну спорідненість груп людей (роду, племені) з певними видами тварин, рослин, явищами природи.

Умовивід – форма мислення, в межах якої з попередньо здобутого знання з одного чи кількох суджень виводить нове знання.

Уявлення – відтворення образу предмета у свідомості, без безпосередньої взаємодії з ним, але на основі попереднього чуттєвого досвіду.

Факт – 1) у буденному розумінні дійсна подія, випадок; 2) науковий факт на емпіричному рівні – початок пізнання, щось безпосередньо дане, зафіксоване приборами й органами відчуттів; 3) науковий факт на теоретичному рівні – елемент системи знань, невіддільний від мови опису, втілений у знаковій формі.

Фаталізм – філософський принцип, згідно з яким доля людини напередвизначена зовнішніми об'єктивними факторами.

Феномен – явище, дане у досвіді, в актах чуттєвого сприйняття. Протилежним до феномену є ноумен як умоглядне, абстрактне явище, котре лежить за межами відчуттів.

Феноменологія – напрям в західній філософії та культурі XX ст., що зосереджується на дослідженні "чистих" утворень свідомості (її смислу, очищеного від міфологічних, наукових, ідеологічних, повсякденно-побутових установок, схем).

Фетишизм – віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей.

"Філософія життя" – напрям в західній філософії кінця XIX – XX ст., представники якого проголосили життя (в його біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії (Ф. Ніцше, А. Бергсон, З. Фрейд).

Філософія історії – філософська дисципліна, в межах якої досліджується загальність і сутність історичного процесу, іманентна логіка розвитку суспільства.

Філософія культури – філософська дисципліна, предметом якої є дослідження основних засад культури як процесу й цілісності, її закономірностей та перспектив розвитку.

Філософія права – філософська дисципліна, в межах якої вивчається зміст і сутність права, його роль у житті людини, держави та суспільства.

Філософія релігії – філософська дисципліна, предметом якої є осмислення природи, сутності, сенсу релігії та Бога.

Філософія – теоретичний світогляд, вчення, в межах якого відбувається осмислення всезагального у світі, в людині і суспільстві.

Філософська антропологія – філософська дисципліна, предметом якої є дослідження природи і сутності людини.

Фрейдизм – загальна назва шкіл, котрі застосовують психологічне вчення З. Фрейда для пояснення явищ культури, творчості, діяльності, свідомості. Фрейдизм вважає несвідоме вирішальним або істотним чинником зазначених явищ.

Час – форма існування матерії, котра характеризується послідовністю, змінюваністю одних стадій іншими, тривалістю розвитку процесів, відокремленістю одних стадій розвитку від інших. Час має спрямованість від минулого через теперішнє до майбутнього.

Штучний інтелект – сфера реальності, яка виникла внаслідок людської діяльності як спроба моделювання й відтворення здатності людини мислити. На поч. XXI ст. штучний інтелект втілюється в діяльності персональних комп'ютерів і системи Інтернет.